

SEGYEVY DÁNIEL ZOLTÁN*

Térfelfogás és retorika

Krasznai Zoltán: *Földrajztudomány, oktatás és propaganda. A nemzeti terület reprezentációja a két világháború közötti Magyarországon*. Pécs, Publikon kiadó, 2012. 262 oldal.

Krasznai Zoltán könyve hazánk egyik máig ható, sorsfordító eseményével, a trianoni békeszerződéssel és következményeivel, illetve ezzel összefüggésben a nemzeti tér reprezentációinak alakulásával foglalkozik.

Ez a könyv – a szerző doktori értekezésének kibővített változata – kétségkívül alapműve a magyar földrajztudomány két világháború közötti céljait, eszközeit, felépítését tárgyaló diskurzusnak. A szerző történész, doktori tanulmányai alatt bekapcsolódott az ELTE BTK-n működő Atelier-kutatócsoport munkájába, majd ösztöndíjjal Párizsban végzett kutatásokat.

A munka három fő és számos alfejezetre tagolódik. Az I. fejezetben a bevezetőt, illetve a kutatási előzményeket olvashatjuk. Elsőre talán túlságosan terjedelmesnek tűnhet ez a blokk a többi fejezethez képest, azonban végigolvasva megállapíthatjuk, hogy rendkívül alapos, hiánypótló áttekintést ad a trianoni békeszerződés, majd az azt követő, a magyar politikai életet leginkább tematizáló revíziós politika térbeli aspektusainak lehetséges megközelítéseiről. A II. alfejezetben elsősorban az angolszász és a francia szakirodalomra támaszkodva kiválóan ismerteti a különböző nemzeti térreprezentációkat vizsgáló generális kutatásokat, a különböző narratívákat kritikáikkal együtt. A kartográfia területét külön is vizsgálva felvillantja a térképi ábrázolások modern megközelítéseit. Megadja a térképnek, mint önmagán túlmutató szemantikai

* Segyevy Dániel Zoltán, ELTE földrajz szak, mesteri képzés, Budapest, seggyevydani2@gmail.com

jelrendszernek az értelmezési lehetőségét. Célja és társadalmi kontextusa szerint a térkép akár minden további szöveges magyarázat nélkül is alapvető retorikai eszköz lehet, választott módszertana, a bemutatott területhez választott kivágat (milyen földrajzi környezetben ábrázolják az adott területet), a megjelenített és meg nem jelenített térképi információk szerint. Ennek nyomán kritikával illeti azt a klasszikusnak mondható megközelítést, miszerint léteznek „valódi” és „hamis” (például propaganda-) térképek, a kettő közötti különbséget inkább fokozatának, semmint jellegre vonatkozóknak látja.

Mindeközben a saját kutatásait is elhelyezi a tudományos térben, alapos indoklás kíséretében azt konstruktivista kutatásként határozza meg. Az a szakirodalmi bázis, amelyet a szerző felvonultat, kiváló kiindulópont bármely hasonló kutatás számára.

A könyv legfontosabb része, tulajdonképpeni magja a II. fejezetben kerül kibontásra.

Az első alfejezetben sorra veszi a könyv írója a Magyarország-kép területi reprezentációinak alakulását, fejlődését a magyar földrajztudomány 1870-es évekbeli intézményesülésétől kezdve az I. világháború végéig. A II. alfejezetben kerül bemutatásra és elemzésre a földrajztudomány és a trianoni béke-előkészületek kapcsolata. Ez a könyv egyik legigényesebben kidolgozott része, önmagában is kerek egészet alkot. Mind a forráskorpuszt, mind az elemzés kompaktságát, illetve terjedelmét tekintve kiemelendő ez a fejezet a könyv többi része közül. Bemutatja, hogy a földrajztudományt ekkoriban miképp hatotta át a francia emberföldrajz gondolatvilága, hogyan szolgáltak a természetföldrajzi tényezők a társadalmi viszonyok magyarázatául (de nem determinálva azokat!), és ebből fakadóan hogyan lett a táj az egymásra ható természet- és társadalomföldrajzi tényezők szerves, megbonthatatlan egységeként a francia emberföldrajz központi fogalma. A szerző sorra veszi az irányzatnak a magyar földrajztudományra gyakorolt hatásait is, elsősorban Teleki Pál szerepét hangsúlyozva. A békétárgyalásoknak a döntően francia emberföldrajz dominálta földrajzi természetű érveléseivel kapcsolatban a könyv rámutat arra, hogy a magát „tisztá tudományként” definiáló földrajztudomány miképpen fonódott össze a politikai döntéshozattal, illetve állt a nemzeti érdekek szolgálatába ebben az időszakban, és miképpen formált jogot Európa jelentős részének térképét alapjaiban átrajzoló politikai döntések

tudományos legitimálására, és tett szert jelentős presztízszre. Emellett rámutat arra is, hogy a magyar geográfusok, felkészültségüket is demonstrálandó, tudatosan hivatkoztak a francia emberföldrajz alapműveire, úgy, hogy azok írói az ellenérdekelt békedelegációk soraiban foglaltak helyet. Krasznai az egész mű során kiemelt figyelmet szentel a szövegszerű források mellett az egyes területek térképi reprezentációinak is. Ugyanakkor, hogy teljesebb képet kapjunk, érdemes lett volna ezen a ponton a tudománytörténeti áttekintéssel párhuzamosan, illetve abba sokkal nagyobb hangsúllyal beépítve egy alaposabb térképtörténeti áttekintést adni a 19. század második felétől kezdődően, különösen a – korabeli szóhasználattal élve – néprajzi térképek módszertani fejlődésének vonatkozásában, vagy legalább hivatkozni az e tárgyban korábban keletkezett olyan összegző írásokra, mint például Kocsis Károly 1996-os cikke,¹ vagy Tátrai Patrik bibliográfiájának² bevezető tanulmánya.

A folyamat demonstrálására magyar szempontból az egyik legkiélezettebb érveléstechnikai ellentétpár így egyfelől Emmanuel de Martonne példája, aki a francia emberföldrajz egyik legmeghatározóbb alakja (Vidal de la Blache, a francia emberföldrajz alapítójának veje is volt egyben), a békétárgyalások során talán a legnagyobb tekintéllyel bíró földrajztudós, francia részről a román-kérdés referense, illetve 1919-es, 1:1.000.000-s méretarányú Románia-térképe,³ másfelől pedig Teleki Pál, a magyar földrajztudomány meghatározó alakja, politikus, szintén 1919-es, és szintén 1:1.000.000-s méretarányú, Magyarország etnikai viszonyait ábrázoló „vörös térképe”.⁴ A szerző elemzésében kimutatja, hogy azonos elméleti háttérrel, hasonló módszertannal, politikai szándékoktól vezérelve hogyan jutnak teljesen ellentétes következtetésre a két vizsgált terület közös halmaza, Erdély hovatarozása kapcsán, és ez hogyan fedezhető fel a térképi ábrázolásokon. Rámutat Erdély kapcsán arra, hogy a francia

¹ Kocsis Károly: Adalékok az etnikai földrajzi kutatások és az etnikai térképezés történetéhez a Kárpát-medence területén. In: *Földrajzi Közlemények*. Vol. 120. (44.) No. 2-3. 1996. 167-180.

² Tátrai Patrik: *Válogatott bibliográfia Köztes-Európa etnikai földrajzához és etnikai térképezéséhez (1691-2006)*. Budapest, MTA FKI. 2007, 61.

³ *Répartition des nationalités dans les pays ou dominant les roumains*. Párizs, 1919.

⁴ *Magyarország néprajzi térképe a népsűrűség alapján*. Budapest, 1919.

emberföldrajzi megközelítések alapján felállított tudományos hipotézisek miként alakultak a politikai szükségszerűség mentén megkérdőjelezhetetlen tényekké, előzetes elgondolásokból, tudományos előítéletekből bizonyítékokká válva miképpen alkották a körkörös érvelés klasszikus eseteit. Egyik legszemléletesebb példája ennek a gondolatmenetnek a de Martonne által évtizedekkel korábban csak Havasalföld területére alkalmazott síkság-dombság-hegység hármas egységének elvének kiterjesztése a Magyarországtól követelt területrészekkel kiegészíteni kívánt Románia területére. Az elemzés kapcsán érdemes lett volna reflektálni Keményfi Róbertnek a *carte rouge* kapcsán megfogalmazott megállapításaira is,⁵ melyek szerint a térkép vizuális hatása felveti a magyar etnikai tér romesztétikában rejlő értelmezési lehetőségét is, mintegy végletekig feszítve a térkép retorikai hatását.

A III. alfejezetben a békekonferencia térképi anyagai kerülnek általánosan elemzésre. Krasznai nagy hangsúlyt fektetett a francia külügyminisztérium archívumában található, így diplomáciai jelentőségüket tekintve vélelmezhetően a legfontosabb anyagok elemzésére is.

Krasznai könyvének egyik legszimpatikusabb módszertani sajátossága, hogy a térképes forrásanyagot nem csupán illusztrációként, mellékletben alkalmazza. Történészként becsületére válik, hogy felhívja a figyelmet a térképi ábrázolásoknak a történeti szakmunkák forrásbázisában – ahol a szövegszerű, datálható források dominálnak – való mellőzöttségére és ennek okaira. Csak egyetérthetünk azzal a nagy kutatási tapasztalatból hitelesített álláspontjával, hogy közgyűjteményeink belső felépítése, raktári nyilvántartó rendszere és az iratkezelés általános alakulása és szemléletmódja miatt egy-egy korabeli térkép – akár dátum nélküli attribútumok – felkutatása nemegyszer valóban nagyfokú kreativitást igényel.

A IV. alfejezetben a két világháború közötti magyar földrajzoktatást elemzi Magyarország területi reprezentációjának szempontjából. A revíziós politika kapcsán kimutatja, hogy a lehetséges minimumot képező trianoni országterület és a lehetséges maximumot jelentő történeti Magyarország területe közötti

⁵ Keményfi Róbert: *A magyar nemzeti tér megszerkesztése - Fogalomtár*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Kutatócsoport, 2006.

perspektíva retorikai szinten komoly súllyal nem jelent meg a korszakban, a hivatalos politikai álláspont a „Mindent vissza!” – elvét követte. A politikai érvelés szintjén ezzel a megállapítással egyet is érthetünk, ugyanakkor érdemes lenne a korabeli politika egyéb, nyilvánosan nem hangoztatott, de a földrajzi érvelést nem nélkülöző tervezeteinek (például Gömbös Gyula tervezete, vagy a területi revízió során visszacsatolandó területek prioritási listája) számbavétele, elhelyezése. Az iskolai földrajzoktatás kapcsán a tankönyvek felépítése, a térképi reprezentációk alakulása és a földrajzórák által elért iskoláskorú népesség számának elemzése segítségével rámutat arra, hogy a földrajzos kutatói szféra tudományos eredményei hogyan laicizálódtak, váltak elérhetővé szélesebb tömegek számára. A korabeli propagandaanyagok, plakátok, filmhíradók képében további forráscsoportokat emelve be a vizsgálatba rámutat a nemzeti identitásnak a revíziós igényekből fakadó átalakulására, ahol a terület mint fizikai jelenség az oktatási struktúra, a propaganda, illetve az egyes térképi ábrázolások ikonikussá válása nyomán nemzeti vonatkozást kapott.

A III. blokk különböző esettanulmányokat tartalmaz, amelyek az eddigi állításokat támasztják alá különböző földrajzi területek és társadalmi szférák vizsgálatával. Az első alfejezetben az emberföldrajzi értelemben vett szerves egységű tájat, a Kisalföldet mutatja be. Taglalja a fogalom kialakulását, majd a többségében magyarok lakta területet ért kettévágatás traumája következtében beállott feloldhatatlan helyzetet. Ezt követően esik szó arról, hogyan ültették át a gyakorlatba az I. bécsi döntés után a tájreprezentáció elvét, és ez hogyan változott meg gyökeresen a II. világháború után.

A második esettanulmány a legtöbb határváltozást átélte, többségében ruszinok által lakott Kárpátalja elemzésével folytatódik. A terület kapcsán elemzi a szerző a két világháború közötti magyar politikai élet revizionista és antikommunista jellegének összefonódását, továbbá rámutat az etnikai alapú revíziónak a korabeli érvelés szerinti elégtelen voltára, amit a rutén nép feltételezett magyar szimpátiájával is alátámaszt. A ruténok identitásával kapcsolatban Krasznai szől a Rákóczi-szabadságharcban való szerepről. Ezzel, illetve a görög katolikus egyház szerepével kapcsolatban érdemes utalni számos törésvonalra, amelyek nagyon izgalmas interferenciákat hoztak létre a régióban, valamint a rutén nép öntudatának kialakulásában is fontos szerepet

játszottak. Ezt követően a szerző azt elemzi, hogy az addig a Szent István-i állameszme alapján hangoztatott tolerancia és széleskörű kisebbségi jogok hogyan szorultak háttérbe 1939 után a kárpátaljai autonómia-tervezet leszavazásával.

A harmadik esettanulmány egy „mikrotörténeti” elemzés, amelyben a szerző a két világháború közötti vallási zárandoklatokat, kiemelten a limpiasi zárandoklatok történetét elemzi. Konkrét példák segítségével rámutat arra, hogy a korszak közvéleménye miképp allegorizálta Magyarország trianoni traumáját a krisztusi szenvedéstörténettel.

A negyedik esettanulmány azt vizsgálja, hogyan fonódott össze a mindennapokban Szent István alakja és a revízió, bemutatva, hogyan vált a Szent István-i állameszme szerves történeti fejlődés nyomán kialakult politikai programja egyszerűen, mindenki által megfogható ikonná a korabeli propaganda segítségével.

Ezt követően a kutatási eredmények alapos összefoglalása következik.

A könyv élvezetes stílusban íródott, bár helyenként zavaró elgépelések maradtak a szövegben. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a szerző rendkívül változatos forráscsoportokat von be az elemzésbe, amittől első ránézésre az írás talán kissé strukturálatlannak tűnhet, de a minden alfejezet végén megjelenő „következtetések” rész segíti az eligazodást. Leginkább azonban az utolsó, általános összefoglalás az, aminek alapján a teljes összefüggésrendszer érthetővé válik és kirajzolódik, hogy a szerző miképpen tart a „magas tudomány” konkrét eredményeinek vizsgálata felől azoknak a társadalom egyre szélesebb körében történő reprezentációi felé. Talán a konstruktivista megközelítés sajátossága, hogy, bár a szerző hivatkozik Zeidler Miklós műveire, sőt, a könyv bevezető fejezetében elhelyezi, alaposan elemzi eredményeiket a történeti kutatásokban, műve fő részében kevésbé reflektál a revíziós gondolatnak a nemzetközi politikával is korreláló, hullámzó voltára. Továbbá, különösen a Szent István-kultusz kapcsán kevésbé kapunk választ arra, hogy a társadalom milyen választ adott erre, így a formai részek mellett mennyiben volt ezeknek a kezdeményezéseknek tartalmi hatása.

Összefoglalva, mind módszertanát, mind a feldolgozott források mennyiségét és minőségét tekintve rendkívül alapos művet tartunk a kezünkben. A történeti megközelítésű könyv egyik alapvető értékét

az adja, hogy kilép a földrajz hagyományos elméleti keretei közül, így rendkívül izgalmas adalékokkal szolgál a tekintetben, hogy hányféleképpen értelmezhetjük a földrajztudományt, mi a célja az intézményesült tudományos diskurzusnak, és ehhez a társadalomtudományokban bekövetkezett térbeli fordulat milyen szempontrendszereket tehet hozzá. Érdeklődve várjuk a könyvben is jelzett további források, forráscsoportok feldolgozását.